

Вытокі беларускага заходнерусізму і літвінізму

Iгар МАРЗАЛЮК,
доктар гістарычных
навуц

Праблема ўзнікнення дзвюх асноўных парадыгмаў беларускага гістарычнага наратыву (заходнярускога і літвінскага) даўно стала аб'ектам даволі эмацыянальнай і не заўсёды навуковай дыскусіі ў сучаснай беларускай гістарыяграфіі. Таму ўяўляецца цікавым і карысным як для даследчыка, так і для чытача правесці вывучэнне вытокаў гэтых дзвюх традыцый, персаніфікаваных у творчасці знакавых інтэлектуалаў нашай краіны канца XVIII – першай паловы – сярэдзіны XIX стагоддзя.

ТРАДЫЦЫЙНАЯ ГІСТАРЫЧНАЯ ІДЭНТЫЧНАСЦЬ ПАЛОНАЛІТВІНСКАЙ ШЛЯХТЫ

У Рэчы Паспалітай у XVIII стагоддзі, у эпоху Асветніцтва, працэсы нацыяўтварэння ішлі па тым самым шляху, што і ў Францыі, дзе пасля Вялікай французскай рэвалюцыі ўпершыню на Еўрапейскім кантыненте была створана «палітычная» грамадзянская мадэрная нацыя. Як паказаў сучасны польскі даследчык Рышард Радзік, атаясамленне паняццяў «нацыя» і «дзяржава» было характэрна для свядомасці абывацеляў Рэчы Паспалітай перад яе падзеламі. У гэтай асветніцкай канцэпцыі нацыі-дзяржавы ўжо не было месца для існавання дзяржавы некалькіх народаў, дзяржавы шматнацыянальнай [1, s. 54–55]. Зыходзячы з гэтай канцэпцыі, планавалася ўжо не спантанная, а цалкам свядомая моўная асіміляцыя ўсіх не польскамоўных этнічных супольнасцей Рэчы Паспалітай. У канцы існавання Рэчы Паспалітай у дачыненні

да ВКЛ, як правіла, скарыстоўваўся тэрмін «Літоўская правінцыя», уся ж дзяржава звычайна і будзённа называлася «Польшчаю» [2, с. 507–508].

Прыналежнасць эліты ВКЛ да «палітычнай нацыі» грунтавалася на адзінстве мовы, культурнай і прававой традыцыі ўсёй шляхты «Польшчы». Таму і тэрміны «літвін», «паляк-караняж», «мазур» ва ўмовах тагачаснай (канец XVIII – сярэдзіна XIX стагоддзя) шляхецкай рэальнасці ніколі не ўжываліся іх носьбітамі дзеля нацыянальнага супрацьпастаўлення, гэта назвы рэгіянальныя, субэтнічныя, бо ўсе – палякі і маюць адзіную Айчыну – Польшчу [1, s. 86, 87, 113; 3, с. 299, 310–311].

Вельмі паказальна ў гэтым сэнсе самасвядомасць Адама Міцкевіча. Нідзе ў яго не знойдзем атаяслення ўласнай гістарычнай традыцыі з беларускім народам, з беларускай гісторыяй. Яго гісторыя – гісторыя балцкай Літвы, якая аднаасобна стварыла ВКЛ і добраахвотна злучылася з Польшчай праз Люблінскую унію. Адам Міцкевіч не проста ўсведамляў сваю нацыянальную польскасць (што не перашкаджала яму мець рэгіянальную, субэтнічную, літвінскую (=літоўскую, балцкую) свядомасць), а з'яўляўся адным з твораў мадэрнага польскага нацыяналізму, абгрунтоўваў у сваёй працы «Кнігі народа польскага і польскага пілігрымства» канцэпцыю польскага каталіцкага месіянізму, даводзіў богаабранасць палякаў як народа-пакутніка [4, с. 100–101]. Яго Польшча – то і Карона, і Літва, і Русь: «Litwin i Mazur – bracia są; czyż kłóca się bracia o to, iż jednemu na imię

ПРА АЎТАРА

МАРЗАЛЮК Iгар Аляксандравіч.

Нарадзіўся ў 1968 годзе ў г.п. Краснаполле Магілёўскай вобласці. У 1992 годзе скончыў Магілёўскі педагагічны ўніверсітэт (з 1997 года – Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. Куляшова), дзе з 1996 года выкладае.

Доктар гістарычных навук (2004).

Аўтар шматлікіх навуковых манаграфій і артыкулаў.

Сфера інтарэсаў: матэрыяльная і духоўная культура Магілёва і іншых гарадоў Беларусі эпохі феадалізму, аналіз этнаканфесіянальных і сацыякультурных стэрэатыпаў жыхароў сярэднявечковай Беларусі.

Władysław, drugiemu Witowt? Nazwisko ich jedne jest: nazwisko Polaków» [5, s. 80].

Ёсць у Адама Міцкевіча і вобраз Беларусі, беларускага народа і яго мовы. Але гэты вобраз не надта кампліментарны. Беларусы для А. Міцкевіча – народ без традыцый уласнай дзяржаўнасці, народ негістарычны, пазбаўлены гістарычнай суб'ектнасці, народ татальна залежны ад сваіх суседзяў на працягу ўсёй уласнай гісторыі [6, с. 122]. Практычна ўсе шляхецкія знакавыя інтэлектуалы былога ВКЛ, апазіцыйна настроеныя да Расійскай імперыі, у першай палове XIX стагоддзя мелі такую ж самую свядомасць і аналагічна трактавалі беларусаў [7, с. 63]. Падобная ідэнтычнасць была характэрная і для масавай свядомасці пераважнай часткі шляхты былой Рэчы Паспалітай. У звароце да сейма ў 1831 годзе шляхта Літвы, Валыні, Падолля і Украіны выразна засведчыла сваю прыналежнасць да польскай нацыі, да Польшчы, з якой лучаць яе ў адно нацыянальнае і культурнае цэлае гістарычная традыцыя, звычаі і родная (натуральна, што польская) мова [1, s. 125]. Падчас студзенскага паўстання 1863 года шляхта Віцебшчыны ў сваім пасланні да паўстанцкага Нацыянальнага ўрада дэманстравала аналагічную пазіцыю [1, s. 125]. Такім чынам, у традыцыйным гістарычным дыскурсе апазіцыйнай, ваража настроенай да Расіі тагачаснай польскамоўнай шляхецкай эліты Беларусі марна шукаць тэкстаў, у якіх была б суб'ектывавана гісторыя Беларусі, тым больш гісторыя ўласна беларускага народа, ці ў якасці суб'екта стваральніка, ці ў якасці

сустваральніка ВКЛ. Прынамсі, іх пакуль што ніхто не знайшоў і ёсць сур'ёзныя сумненні, што калі-небудзь знойдзе.

РУСІНАЦЭНТРЫЧНЫЯ ВЕРСІІ ГІСТОРЫІ ВКЛ

Адразу пасля падзелаў Рэчы Паспалітай выявілася і іншае разуменне гісторыі ўсходнеславянскіх зямель ВКЛ. Узнікла яно ў асяроддзі тых прадстаўнікоў інтэлектуальнай эліты нашай краіны, якіх мы можам вызначыць як ляялістаў у дачыненні да Расійскай імперыі. Так сталася, што яны не бачылі трагедыі ў знікненні Рэчы Паспалітай і звязвалі свой асабісты лёс з Расіяй. Дазволім сабе смеласць сцвярджаць, што менавіта ў гэтым асяроддзі ўзніклі русінацэнтрычныя версіі гісторыі ВКЛ. Але тут існуе пэўны парадокс: усе творцы новай канцэпцыі гісторыі Беларусі ў эпоху ВКЛ былі людзьмі польскай культуры, якая была для іх першай «высокай культурай», першай формай іх інтэлектуальнай сацыялізацыі. Сярод іх можна знайсці і рыма-католікаў, і ўніятаў, і праваслаўных.

Для магілёўскага каталіцкага біскупа (потым арцыбіскупа і мітрапаліта) Станіслава Богуша-Сестранцэвіча «Беларусь» гэта нішто іншае, як Заходняя Расія, альбо Заходняя Русь (словы гэтыя для яго сінанімічныя). Гісторыю Русі (Расіі) ён разглядае як адно народнае цэлае. Гэта зыходнае адзінства было разарвана феадальнай дробнасцю (грамадзянскімі войнамі ў яго тэрміналогіі) і захопніцкімі дзеяннямі суседзяў, якія скарысталіся наступствамі мангольскага нашэсця. У выніку землі Заходняй Русі сталіся здабычай Літвы. Натуральна, што выкладаў свае погляды С. Богуш-Сестранцэвіч па-польску... Больш чым красамоўная сама назва яго працы, у якой можна знайсці ўсе базавыя, зыходныя канцэпты ідэалогіі заходнерусізму: «O Rosyji Zachodniej niegdyś z państwem rosyjskim złączoney, potom zaś w smutnych czasach oderwanej» [8, с. 48]. Паказальна і тое, што такія дэфініцыі, як «Літва», «літвіны», «літоўская мова» С. Богуш-Сестранцэвіч выкарыстоўваў толькі ў сучасным сэнсе гэтага слова – дзеля акрэслення балцкага народа і балцкай мовы [8, с. 44–45].

ГДЕ КУПИТЬ ЖУРНАЛ?

ЖУРНАЛ «БЕЛАРУСКАЯ ДУМКА» ПРОДАЕТСЯ

Минск

Брестская область: Барановичи, Брест, Пинск

Витебская область: Бегомль, Витебск, Глубокое, Городок, Докшицы, Лепель, Орша, Полоцк, Поставы

Гомельская область: Гомель, Житковичи, Жлобин, Калинковичи, Мозырь, Речица, Рогачев, Светлогорск

Гродненская область: Гродно, Кореличи, Новогрудок

Минская область: Борисов, Вилейка, М. Горка, Молодечно, Слуцк, Солигорск

Могилевская область: Бобруйск, Глуск, Горки, Кировск, Могилев, Осиповичи, Чериков, Шклов

Амаль аналагічна трактаваў гістарычнае мінулае Беларусі і наш знакамiты археограф Іван Грыгаровіч. У прадмове да першай часткі «Беларускага архiва» ён пісаў літаральна наступнае: «Белоруссия, в нынешнем своем очертании, составляла некогда достояние Державы Российской и по отторжении, снова в 1661 году была присоединена к ней царем Алексеем Михайловичем, хотя впрочем на короткое время» [9, с. VII]. Пры гэтым І. Грыгаровіч выразна падкрэсліваў і спецыфіку беларускага мінулага ў параўнанні з велікарускай традыцыяй у эпоху ВКЛ – наданне магдэбургскага права гарадам, дзейнасць праваслаўных брацтваў [9, с. VIII]. Ён надаваў выключна важнае значэнне беларускай мове ў эпоху ВКЛ, якую лічыў галоўнай актавай мовай дзяржавы. У працы І. Грыгаровіча абшар беларускай актавай мовы ахопліваў велізарную тэрыторыю – акрамя Беларусі, таксама Прабоўярэжную Украіну без Кіеўшчыны, Галіцыю, Пакуцце (вобласць на памежжы Польшчы і Галіцыі), Закарпацце і Літву [10, с. 29–30].

Але ў гэтых тэкстах выразнай гістарычнай суб'ектнасці Беларусі ў эпоху ВКЛ, працытанай хай сабе і ў рэгіянальных катэгорыях, мы яшчэ не знаходзім. Іншая справа – тэксты Зарыяна Даленгі-Хадакоўскага (Адама Чарноцкага). Гэты чалавек, былы шпіён Напалеона Банапарта ў час кампаніі 1812 года, апантаны славянафіл і першы археолаг Беларусі і Літвы, што атрымаў афіцыйны дазвол на правядзенне археалагічных раскопак, безумоўна, сам сябе беларусам не лічыў, як і не лічыў сябе літвінам. У прыватнай перапісцы падкрэсліваў, што родам ён – лях [11, с. 223]. І ўсё ж ён належаў да тых «ляхаў», якія не бачылі перспектыву адраджэння Рэчы Паспалітай ды ўрэшце пачалі лічыць Расію сваёй дзяржавай і сваёй Радзімай. Таму не здзіўна, што менавіта пад пяром З. Даленгі-Хадакоўскага Літва вы-

ступае як культурны рэцыпіент Русі, «прымаючы многае ад Русі ў шанаванні багоў, пісьменстве і дзяржаўнай мове». Ды і герб «Калюмны», як цвердзіў гэты аўтар, нішто іншае, як знак Рурывавічаў – «трызуб» [11, с. 51]. Падкрэслім пры гэтым, што З. Даленга-Хадакоўскі выразна адрозніваў уласна балцкую Літву і ўсходнеславянскую Беларусь. Галоўны крытэрыі такога адрознення – прыналежнасць апошняй да Русі і адметная мова [беларуская (крывіцкая) гаворка]. Менавіта таму ён абрынуўся з крывічкай на М.М. Карамзіна за тое, што той у сваёй «Гісторыі дзяржавы Расійскай» без усялякіх акалічнасцей называе Літвою Заходнюю Беларусь: «Крывичи с полочанами были на западе Руси, от Плескова и Смоленска простирались даже за Городно (Grodno, Gartena) на Немене, которое было русским удельным княжеством. ...Карамзин сказывает, что Новгородок русскими построен. Для чего же на карте означен Литвою? ...Притом же достойно замечания, что между Вильною, Гродном и Минском есть издревле русское наречие. Литовские князья не искореняли оно, ибо употребляли сами при дворе, в договорах и уставах. ...Неизвестно было Автору, где сходятся и граничат собственно литовский и русский язык и что в Камере Гумбинской в нынешних восточных Прусах есть также Литва! Кажется, как бы в награду за сию давнюю потерю, г. Карамзин назначил Литву по теперешним пределам губерний литовских, то есть коштом русской земли» [11, с. 63].

Тэрмін «беларускі» для З. Даленгі-Хадакоўскага мае, безумоўна, этнакультурнае нападўненне, беларуская гаворка для яго – дыялект рускай мовы: «Едучы з поўначы да Ноўгарада, найчасцей кружным шляхам, прыслухоўваўся я да дыялекту. Ён вельмі блізкі да крывіцкага, або беларускага. ...Гэтак жа гавораць і ў Пскоўскім краі, і на поўначы ад Чарнігава – па ўсёй Белай Русі і Смаленскай губерні. Вядома, што той жа са-

мы дыялект чуецца і ў Мінскай, Гродзенскай губернях, у паўднёвай частцы Віленскай і да Райгарада на Падляссі. Адсюль вынікае, што гэты дыялект самы распаўсюджаны ў рускай мове» [11, с. 257].

УНІЯЦКАЕ ПРАЧЫТАННЕ ТРАДЫЦЫІ

Ідэйныя вытокі трактоўкі ВКЛ як беларускай дзяржавы трэба шукаць у творчасці беларускіх інтэлектуалаў заходнярускай традыцыі. Заходнярусам жа ў гэтым пытанні папярэднічалі працы іх ідэйных натхняльнікаў – уніяцкай прафесуры Віленскага ўніверсітэта, так звананага «Беларускага акадэмічнага кола» – М. Баброўскага, І. Даніловіча, Я. Ярашэвіча і П. Сасноўскага. Пры вывучэнні гісторыі і культуры Літвы апошнія выразна вылучалі ды падкрэслівалі славянскі, «рускі» элемент у гэтай дзяржаве – робячы націск на яго выключнае значэнне ў культуры і дзяржаўных формах жыцця ВКЛ, якія былі, як яны лічылі, усходнеславянскімі традыцыямі мясцовай Літоўскай Русі. Уніяцкая віленская прафесура з гонарам падкрэслівала культуртрэгерскую ролю ўсходнеславянскага («рускага») элемента ў справе цывілізаванаці Літвы, бо менавіта мовай культуры, дзяржавы і права ВКЛ стала мова «руская». Яны марылі аб вяртанні ў грамадскае жыццё «Северо-Западного края» гэтай даўняй мовы Літоўскіх статутаў. Тыя ж І. Даніловіч і М. Баброўскі ўслед за выдатным польскім вучоным Б. Ліндэ прама называлі мову статутаў, мову летапісаў ВКЛ мовай беларускай [12, с. 104]. Міхал Баброўскі быў першым беларускім даследчыкам, які згадаў у 1826 годзе былую веліч беларускай мовы і беларускай культуры, спасылаючыся ў тым ліку на велічную постаць Францішка Скарыны і ягоную Біблію: «...калісьці ў Літве панавала беларуская мова, на ёй друкаваліся палемічныя кнігі, павучанні, катэхізісы і іншыя духоўныя творы; на гэтую мову Скарына пераклаў Св. Пісанне: затым, калі Польшча перамагла Літву, пачалася перавага польскай мовы» [13, с. 383].

З русінацэнтрычных пазіцый трактаваў гісторыю ВКЛ і віленскі прафесар уніят Язэп Ярашэвіч. Усе бакі жыцця Літвы, як

сцвярджаў Я. Ярашэвіч, развіваліся пад уплывам дзяржаўнасці і права русінаў. Паводле гэтага аўтара, толькі хрышчэнне Літвы паводле каталіцкага абраду спыніла яе пераўтварэнне ў цалкам «рускую» дзяржаву і паставіла бар'ер паміж літоўцамі і русінамі. Хрышчэнне літоўцаў у праваслаўную веру, цвердзіў Я. Ярашэвіч, прыводзіла да іх асіміляцыі, пераўтварэння ў русінаў [14, с. 7].

НАРАДЖЭННЕ ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКАГА (=БЕЛАРУСКАГА) ЛІТВІНІЗМУ

Акрамя русінацэнтрычнай канцэпцыі гісторыі ВКЛ менавіта ў гэты ж час узнікаюць і больш радыкальныя варыянты прачытання гісторыі Літвы як гісторыі ўсходнеславянскай дзяржавы – Русі Літоўскай, у якой балцкая Літва нібыта адыгрывала другасную, падначаленую ролю альбо ўвогуле ніякай ролі ў якасці гістарычнага суб'екта не мела.

Вядомы два аўтары, якія найбольш істотна паўплывалі на фарміраванне падобных поглядаў. Гэтымі творцамі былі людзі з Заходняй Беларусі – Ігнат Кулакоўскі і Восіп Сянкоўскі.

Гродзенскі шляхціц, рыма-католік па веравызнанні, польскамоўны літаратар-паэт (!) І. Кулакоўскі (1800–1870) у 1834 годзе ў запісцы на імя міністра адукацыі Расіі, як і ў прыкладзеным да яе ўласнаручна напісаным падручніку па гісторыі Беларусі, падкрэсліваў выключнае значэнне ўсходнеславянскага (славяна-рускага) элемента «Заходніх губерняў» у дзяржаўным жыцці ВКЛ. З сумам адзначаючы татальную паланізацыю высокай культуры ў той час на землях былога ВКЛ ды акрэсліваючы планы маштабнай дэпаланізацыі Беларусі ў сваёй натагцы, у тым ліку і інстытуалізацыі беларускай мовы, выкладання на ёй вучэбных дысцыплін у школах, ён падкрэсліваў, што балцкая Літва першапачаткова была даннікам «славяна-рускіх» плямёнаў. Потым, заваяваўшы апошніх, не мела моцы канкурыраваць з іх культураю – у выніку літоўская знаць стала ўсходнеславянскай па мове і праваслаўнай па веравызнанні, ды ўвогуле – «літва» ператварылася ў славян. Толькі злучэнне з Польшчаю прывяло да рэгрэсу і знішчэння мясцовай старажыт-

най высокай «славяна-рускай» культуры, паланізацыі вышэйшых пластоў грамадства. Вельмі красамоўна гучыць і назва аднаго з галоўных перыядаў напісанай ім «Истории славяно-русов, доселе населяющих Западные губернии»: «От завоевания литовцев, кои, как выше упомянуто, преобразовались в русских, до окончательного присоединения к Польше сих русских провинций, названных вообще Литвою, т.е. до того времени, когда так называемая Литва перестала иметь отдельные владетелей» [15, с. 174].

Але яшчэ больш кампліментарную карціну для ўсходнеславянскага элемента ВКЛ стварыў Восіп Сянкоўскі – гадаванец Віленскага ўніверсітэта (скончыў у 1819 годзе), вучань Іаахіма Лялевеля, ардынарны прафесар на кафедры арабскай і турэцкай славеснасці Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта. Па сутнасці яго можна без усялякага перабольшання назваць папярэднікам Міколы Ермаловіча. У тэксце В. Сянкоўскага, датаваным 1835 годам, у закончанай форме мы можам знайсці ўсе так любяыя для беларускай нацыянальнай гістарычнай міфалогіі тэзы славянскага літвінізму, якія агучваюцца да сёння ды выдаюцца за адзіную гістарычную праўду пра беларусаў у эпоху ВКЛ.

Паводле В. Сянкоўскага, у мінулым існавала не адна, а дзве ўсходнеславянскія дзяржавы, дзве Русі і два рускія народы: «Россия и Литва, то-есть, Россия порабощенная и Россия независимая, Русь монгольская и Русь Литовская, государство русское христианское и государство русское языческое» [16, с. 45]. Палітычны падзел гэтых рускіх народаў сягае часоў хрысціянізацыі Русі, бо ў Літве, аказваецца, былі важнейшыя ўсходнеславянскія паганскія святыні. Ён нават называе Літву «паганскім Ватыканам». Таму тая Русь, якая не пажадала прыняць хрышчэнне ў часы Уладзіміра Святога, пабегла ў Літву ды зацята бараніла там веру продкаў. У выніку, акрамя свайго спрадвечнага най-

мення, гэтая «Русь» пачала называць сябе «Літвоею» [16, с. 48–49]. Балты, аказваецца, не мелі аніякага значэння ў гісторыі гэтай дзяржавы, уласна літоўцаў трэба зваць «летувісамі», піша аўтар, каб адрозніваць

ад сапраўднай славянскай Літвы-Русі. І сталіца дзяржавы Вільня, і дзяржаўная мова – усё гістарычная спадчына Русі Літоўскай, а не балтаў-летувісаў: «...Литва до соединения с Польшею была та же Россия, только под другою династией. Народонаселение обоих государств было одноплеменное, и принадлежало к одной и той же отрасли славянского народа. Не надобно основываться на том, что был особый народ, который говорил другим языком и назывался Литова, и от которого произошло имя целого государства, Литвы: этот народ составлял незначительное поколение, каплю воды в море; он занимал не более пяти или шести нынешних уездов и не был господствующим; он играл простую роль одной из пятидесяти провин-

ций равно подвластных общей династии; он находился даже в унижении: язык его был исключен из области правительства и законов, столица государства была построена не на его земле, а на земле славянской; его древняя вера была оставлена самими повелителями, которые под конец исповедовали уже религию огромного большинства своих славянских подданных. ...Собственная «Литва» была в этом составе простым иноплеменным поколением, и значение его в нем было не политическое, но религиозное. ...Она была чисто русская держава, и по происхождению народа, и по правительственным формам, и по языку, и по образованности, и даже по вере» [16, с. 46, 47, 50].

Менавіта В. Сянкоўскі стварыў і вобраз ворага той славянскай Літвы. Для яго, чалавека, які выхаваны ў польскай культуры і скончыў польскамоўны гістарычны факультэт Віленскага ўніверсітэта, без сумненняў, Польшча. І самы негатыўны пер-

санаж, здраднік нацыянальных інтарэсаў Літоўскай Русі, безумоўна, Ягайла: «Поляки с радостію отдали престол Пястов Ягайлу, великому князю литовскому, потому что только таким образом могли они оградить себя от грозной для них власти его народа. ...С этого времени Литва уже рабски вращалась в орбите польской политики. ...Можно сказать, что тот самый день, когда полномочные Польши и Литвы подписали «Акт соединения» обоих государств – безпримерный в истории документ, посредством которого юная и могущественная держава, без выстрела, одним почерком пера, сама вычеркнула себя из списка народов» [16, с. 53].

Менавіта вестэрнізацыя Літвы праз каталіцкае хрышчэнне, уключэнне краіны ў заходне-еўрапейскую цывілізацыю праз Польшчу паставілі крыж на яе самабытным развіцці, знішчылі ролю гэтай дзяржавы ў якасці галоўнага актара на еўразійскай прасторы, калі «вольная Русь», як сцвярджаў В. Сянкоўскі, была цэнтрам усёй Азіяцкай сістэмы (!) [16, с. 51–52].

Далейшае развіццё гэта «тэорыя» знайшла ў прадмове да археаграфічнага выдання «Собрание грамот и актов городов: Вильно, Ковно и Трок», якое пабачыла свет у Вільні ў 1843 годзе. Менавіта тут былі надзвычай выразна сфармуляваны погляды на ўзаемадачыненні паміж усходнімі славянамі і літоўцамі. Гэтыя погляды пазней не толькі стануць як бы афіцыйнымі (трактоўка Мікалая Улашчыка) [10, с. 48], але, на наш погляд, амаль цалкам будучы скарыстаны пры канструяванні літоўскага міфа беларускай адраджэнскай нацыянальнай гістарыяграфіі. У прадмове да выдання яго аўтары сцвярджалі, што вялікая колькасць літоўцаў першапачаткова прыняла праваслаўнае хрышчэнне, асімілявалася і стала рускімі, што ўсё жыццё Вялікага Княства Літоўскага праходзіла ў рускіх дзяржаўных і культурных формах, што большасць знакамітых княжацкіх і магнацкіх родаў ВКЛ першапачаткова вызнавалі

праваслаўе, а значыць, былі рускімі. Больш таго, аўтарамі, са спасылкай на працу Ватсана, было сказана, што быццам бы ў літоўскай мове $\frac{2}{3}$ слоў славянскіх і $\frac{1}{3}$ фінскіх, гоцкіх, нямецкіх, а значыць, і асобнай літоўскай мовы ў прыродзе не існуе ўвогуле [10, с. 50].

Пазней, калі пачалося выданне Актаў Віленскай археаграфічнай камісіі, яе члены цалкам запазычылі «магістральныя» тэзы вышэйзгаданага выдання і сталі выкарыстоўваць іх у сваіх прадмовах [10, с. 144–145]. У прадмове да IV тома археаграфічнага зборніка дакументаў П. Гільтэбрант пісаў, што Літва – гэта Паўночна-Заходняя Русь, а Масква – Русь Усходняя [10, с. 161]. Такія погляды на мінулае Вялікага Княства Літоўскага сталі ці не хрэстаматыйнымі ў заходнярускім асяроддзі ды знайшлі сваё адлюстраванне не толькі ў археаграфічных выданнях, але і падручніках, і хрэстаматых па заходнярускай гісторыі для сярэдніх навучальных устаноў «Северо-Западного края», што выдаваліся ў Вільні ў другой палове XIX стагоддзя [17, с. 9–10; 18].

Імпульсы для інтэрпрэтацый дзяржаўнасці ВКЛ як дзяржаўнасці пераважна рускай, усходне-славянскай былі зададзены прыкладна ў гэты ж час і ў Расіі. Так, у 1839 годзе М. Устралаў выдаў працу «Исследование вопроса, какое место в русской истории должно занимать Великое княжество Литовское?» [19]. Гэты даследчык упершыню ўводзіць у навуковы дыскурс расійскай гістарыяграфіі азначэнне «літоўска-руская дзяржава» ў дачыненні да ВКЛ. Азначэнне гэтае потым скарыстоўвалі ці не ўсе расійскія дарэвалюцыйныя гісторыкі. У святле вышэйсказанага выглядае, што гэта адбылося не без уплыву, прынамсі, поглядаў М. Баброўскага, Я. Ярашэвіча і В. Сянкоўскага.

***

Усе фундаментальныя нацыянальныя беларускія міфалагемы, у тым ліку і гістарычныя, былі сфармуляваны першапачаткова ў так званым заходнярускім асяроддзі, у якім выспелі важнейшыя перадумовы для інстытуалізацыі беларускай

нацыянальнай тоеснасці. Прычым да гэтага працэсу спрычыніліся і прадстаўнікі каталіцкай эліты В. Сянкоўскі, І. Кулакоўскі, В. Турчыновіч. Зразумела, што заходнярусы пісалі пра беларусаў як племя трыдзінага рускага народа. Але хто на той момант пісаў і думаў інакш? Прынамсі, няма ніводнага прыкладу з польскамоўнай літвінскай публіцыстыкі першай паловы – сярэдзіны XIX стагоддзя, у якім дэфініцыя «Беларусь» прысутнічала б як цалкам самабытная этнакультурная катэгорыя, адметная ад палякаў і рускіх, роўная ім, як самастойны народ.

«Прыватывізацыя» гістарычнай спадчыны ВКЛ, якая была здзейсненая ў беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі, стварэнне беларускага міфа пра літвінаў-беларусаў не з’яўляецца нейкай аномальнай і празмернай справай. Падобныя міфалагемы былі характэрныя для многіх народаў Цэнтральна-Усходняй Еўропы ў часы іх нацыянальнага абуджэння. Класічны прыклад – славакі. Дзеячы славацкага нацыянальнага руху першай паловы XIX стагоддзя развівалі ідэю аб «саюзе» славакаў і прыбышаў-мадзяраў як спадвечным грунце іх супольнага жыцця

ў межах Каралеўства Венгрыі. У гэтай ідэі адбывалася асэнсаванне славакамі сябе як «хунгарамі» (народам, радзімай якога была Венгрыя – «Хунгарыя», але не мадзярамі) [20, с. 262–263].

Такім чынам, як беларускія гісторыкі імкнуліся супрацьпаставіць нібыта «славянскую», «беларускую» Літву і літвінаў балцкай «Летуве» і «летувісам», так і славакі, праўда, нашмат раней за беларусаў, ажыццявілі ў сваім гісторыяпісанні аналагічнае «вынаходніцтва». Мэта і ў адным, і ў другім выпадку была адна – стварыць уяўны гістарычны кантынент з нібыта «сваім» вялікім гістарычным мінулым, «скрадзеным» падступным суседам, ды такім чынам легітымизаваць правы свайго народа на нацыянальную дзяржаўнасць у сучаснасці. Падобным чынам развязалі пытанне з існаваннем дзяржаўнасці ў мінулым і ідэалагі нацыянальнага руху македонскіх славян, якія прыватывізалі гісторыю антычнай Македоніі з царом Філіпам і яго знакамітым сынам Аляксандрам Македонскім уключна ў якасці «нацыянальных», «славянскіх», македонскіх герояў. ▀

ЛІТАРАТУРА

1. Radzik, R. Między zbiorowością etniczną a wspólnotą narodową / Radzik R. – Lublin, 2000.
2. Вилимас, Д. Великое Княжество Литовское: стереотипы исторической памяти в Литве / Д. Вилимас // АВ Imperio. – Казань. – 2004. – № 4. – С. 507–522.
3. Бардах, Ю. Штудыі з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага / Ю. Бардах. – Мінск, 2002.
4. Мильников, А.С. Народы Центральной Европы: формирование национального самосознания XVIII–XIX вв. / А.С. Мильников. – СПб., 1997.
5. Mickewicz, A. Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego / A. Mickewicz. – Warszawa, 1986.
6. Філаматы і філарэты: Зборнік. – Мінск, 1998.
7. Пыпин, А.Н. История русской этнографии: т. 1–4. – Т. IV. Белоруссия и Сибирь / [Соч.] А.Н. Пыпина. – СПб., 1892. – Минск: Беларус. Энциклапедыя, 2006. – (Репринт).
8. Попов, М.А. Литературная и научная деятельность митрополита Станислава Богуша-Сестранцевича / М.А. Попов // Веснік Магілёўскага дзярж. ун-та імя А.А. Куляшова. – Серыя А, Гуманітарныя навукі: Гісторыя, філасофія, філалогія. – 2011. – № 1(37).
9. Белорусский архив древних грамот [с предисл. И. Григоровича]. – Ч. I. – Москва: типография Селивановского, 1824.
10. Улащик, Н.Н. Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода / Н.Н. Улащик. – М., 1973.
11. Далэнга-Хадакоўскі, З. Выбранае / З. Далэнга-Хадакоўскі; [укладанне, прадмова, пераклад з польскамоўных тэкстаў Л. Малаш; каментар Л. Малаш, К. Цвіркi]. – Мінск, 2007.
12. Карев, Д.В. Белорусская и украинская историография конца XVIII – начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев / Д.В. Карев. – Вильнюс, 2007.
13. Латышонак, А. Нацыянальнасць – беларус / А. Латышонак. – Вільня, 2009.
14. Jaroszewicz, J. Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji, od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII / J. Jaroszewicz. – Cz. II. – Wilno, 1844.
15. Антология педагогической мысли Белорусской ССР. – Москва, 1986.
16. Сенковский, О.И. Литва, Свитригайло и Коцебу. По поводу книги: Свитригайло великий князь литовский, сочинение Августа Коцебу. 1835 // Собрание сочинений Сенковского (Барона Брамбеуса). – Т. VI. – СПб., 1859.
17. Марзалюк, І.А. Міфы «Адраджэнскай» гістарыяграфіі Беларусі / І.А. Марзалюк. – Магілёў, 2009.
18. Марзалюк, І.А. Заходняруская гістарыяграфія і яе ўплыў на фарміраванне нацыянальнага беларускага гістарычнага наратыву / І.А. Марзалюк // Романовские чтения – VII: сб. статей. Междунар. науч. конф., 26 нояб. 2010 г. / под общ. ред. А.А. Воробьева. – Могилев: УО «МГУ им. А.А. Кулешова», 2011.
19. Устрялов, Н.Г. Исследование вопроса, какое место в русской истории должно занимать Великое княжество Литовское? / Н.Г. Устрялов. – СПб., 1839.
20. Шушарин, В.П. Ранний этап этнической истории венгров. Проблемы этнического самосознания / В.П. Шушарин. – М., 1997.